

'האלקים המכים את מצרים'

[א] כתיב בשמואל (א ד, ח) **אִזִּי לָנוּ מִי יִצִּילֵנוּ מִיַּד הָאֱלֹהִים הָאֲדִירִים הָאֵלֶּה אֵלֶּה הֵם הָאֱלֹהִים הַמְּכִים אֶת־מִצְרַיִם בְּכָל־מַכָּה בְּמִדְבָּר.**

פשוטו של הכתוב מעורר קושי, הרי המכות שבאו על המצרים היו כבר במצרים ולא במדבר. הרבה מן המפרשים (רש"י; רלב"ג; מצודות; פיה"מ להרמב"ם אבות פ"ה מ"ג; מגן אבות לרשב"ץ אבות שם ועוד) ביארו ש'במדבר' היינו בים סוף, ולכאורה הביאור שעל הים לקו המצרים פי כמה וכמה מכות מאשר במצרים כמפורש בהגש"פ כמה דעות בזה, ולכן הפלשתים הזכירו את אותם המכות, וזהו 'בכל מכה במדבר'¹.

בתרגום יונתן בן עוזיאל (הובא ברש"י) חילק את הפסוק לשנים, **אִלִּין אִינוּן גְּבוּרָתָא דִּי דְּמָחָא יַת מִצְרַיִם בְּכָל מָחָא וְלַעֲמִיָּה עֲבַד פְּרִישָׁן בְּמִדְבָּרָא**, והיינו שאת המצרים הכה במכות, ולעם ישראל עשה נפלאות במדבר.

אולם באברבנאל הביא פירוש נוסף: ויפה פירש בו הר' יוסף קמחי ז"ל שהוא מן (שיר השירים ד, ג) ומדברך נאווה, ויאמר שהוא האלוה המכה מצרים בכל מכה במצותו ובדברו, כ"ש שיעשה עתה שהוא בעצמו בא כאן.

[וממש כפירוש מילולי זה נמצא בדברי הזוהר הקדוש (הקדמה י, ב): וכי כל דעבד לון קודשא בריך הוא במדבר הוה והא בישובא הוה אלא במדבר בדבורא כמה דאת אמר ומדברך נאווה וכתיב (תהלים עה) ממדבר הרים].

ולפי פירוש רבי יוסף קמחי, הכתוב מדבר על המכות שנעשו במצרים, והרי רובם של המכות למעט מכת בכורות, נעשו באמצעותם של משה ואהרן במצותו ובדבורו של הקב"ה, ועל כן אמר הכתוב 'בכל מכה במדבר'.

ברם, יש כאן קושי נוסף, 'האלהים המכים את מצרים' בלשון רבים, והוה ליה למימר 'המכה' בלשון יחיד [ראה מלבי"ם].

וצריך ביאור.

[ב] כתיב בשמואל (ב ז, כג): **וּמִי בְּעַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל גִּזִּי אֶחָד בְּאַרְיָן אֲשֶׁר הִלְכוּ־אֱלֹהִים לַפְּדוּת־יִלְדָּם וְלָעָם וְלָשׁוֹם לֹא שָׁם וְלַעֲשׂוֹת לָכֶם הִגְדִּילָה וְנִרְאוּת לְאַרְצֶךָ מִפְּנֵי עַמֶּךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ לָךְ מִמִּצְרַיִם גִּזִּים וְאֱלֹהִיו.**

והנה כאן בלשון הכתוב מתעוררים כמה דיוקים בפרט על רקע הכתוב בדברי הימים (א יז, כא) שהוא כמעט זהה לפסוק כאן בשינויים משמעותיים: **וּמִלִּי בְּעַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל גִּזִּי אֶחָד**

¹ ובספר השם לבעל הרוקח כתב לבאר שזה קאי בהליכת בני ישראל במדבר קודם קריעת ים סוף, וז"ל, ומה שכתב למעלה האלהים האדירים אלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר, וכי אנה היו מצרים במדבר, אלא מכאן כששלח פרעה את ישראל שלח אוקטורין עמהם שלא ילכו רחוק מג' ימים, וכשהלכו יותר מג' ימים ואמרו לישראל לשוב וחכו אותם ישראל יש שהיו הורגים אותם, ויש שהיו עושים להן חבורה, יש שהיו מעוורים ויעשו בשונאיהם כרצונם, אלו היו מעוורין והותכין עיניהם והוטם, ויש שהיו לאיברים כמו (תהלים קי, ו) ידין בגוים מלא גויות, לכך אמר בכל מכה במדבר.

בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר הִלֵּךְ הָאֱלֹהִים לַפְּדוּת לֹא עָם לְשׁוֹם לֶךְ שֵׁם גְּדֻלּוֹת וְנִרְאֻת לְגִישׁ מִפְּנֵי עַמֶּךָ
אֲשֶׁר־פָּדִיתָ מִמִּצְרַיִם גִּוִּים.²

חדא, מהו 'כעמך ישראל' ולא כעמך ישראל, הרי המדובר באותו עם, וככתוב בדברי הימים 'כעמך ישראל'.

ועוד, מהו אשר 'הלכו' האלקים בלשון רבים ולא אשר 'הלך' האלקים ככתוב בדברי הימים. ועוד, הלשון 'לשום לו שם' לשון מסופק הוא האם הכוונה לשום לאלקים שם או לשום לעם שם, בעוד הפס' בדברי הימים 'לשום לך שם' מתפרש בבירור על העם (כפי שכתב בצל"ח בברכות ו, א).

[ג] פתרון הדברים למדנו במשנתו הערוכה והארוכה של השל"ה הקדוש (תורה אור תחילת פרשת וארא), ונצטט הדברים בלשונו.

'וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ידו"ד' וגו' עד... 'ושמי ידו"ד לא נודעתי להם' (שמות ו, ב – ג). כבר הארכתי בדרושים של פסח (ח"ב, מ"ב) פסחים, מצה עשירה, אות רסה, שסב, תעא) ובהגדה, כי כל האותות והמופתים בשידוד המערכות ובשינוי טבע במצרים, היה בשמו הגדול שמו המיוחד שהוא ידו"ד, שהיא היה הוה יהיה, והוא הוה כל הנמצאים מאפס ואין המוחלט, וחדשם איש על טבעו הנוהג כמנהגו של עולם, ועשה את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם, ומי בכל מעשה ידיו בעליונים או בתחתונים שיאמר לו מה תעשה. ובריא את כל הנמצאים כמות שהם מתנהגים הוא בשם אלהים אשר נתגלה בבריא, כמו שנאמר (בראשית א, א) 'בראשית ברא אלהים את השמים' וגו', ונאצל משם ידו"ד. וכן כתב הזהר כי שם 'אלהים' הוא 'הטבע', כי כן עולה במספר 'הטבע'. כי פירוש שם 'אלהים' הוא הקו היותו על פי דת ודין, לכל נברא ונברא טבעו ומהותו וענינו הקצוב לו. אבל 'גדול ידו"ד מכל האלהים' כמו שאמר (שמות יח, יא) יתרו, כי בשם ידו"ד משנה הטבע ומשדר המערכת. וכן כתיב (דברים י, יז) 'כי ידו"ד אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים'. ונקרא בשם 'אלהים' ובשם 'אדני', אבל 'גדול ידו"ד' כי השמות נאצלים משמו המיוחד. ועל זה רומזים שלש 'הודו' (תהלים קלז, א – ג) 'הודו לידו"ד כי טוב כי לעולם חסדו', 'הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו', 'הודו לאדני האדנים כי לעולם חסדו'. ביאור הענין, השם יתברך ברא מערכת השמים והם אדונים, כי כח וגבורה נתן בהם להיותם מושלים בקרב תבל, אבל הוא יתברך אדון האדונים, ואחר כך גבוה מעליהם השרים של מעלה המנהיגים המערכת, והם נקראים אלהים והם אלהי האומות, אבל הוא יתברך אלהי האלהים. ושמו המיוחד ידו"ד הוא גדול מכל האלהים. וזה הראה במצרים לכל האותות והמופתים בשידוד המערכת ובשינוי הטבע.

על כן בא משה רבינו ע"ה לפרעה תמיד בשליחות שם המיוחד שם ידו"ד. ופרעה אמר (שמות ה, ב) 'מי ידו"ד אשר אשמע בקלו', כי לא שמע שם ידו"ד, אבל שם אלהים קיבל מיוסף הצדיק, כמו שכתב הזהר פרשת מקץ (ח"א דף קצ"ה ע"א) בפסוק (בראשית מא, טז) 'אלהים יענה את שלום פרעה', וזה לשונו: רבי אבא אמר, תא חזי, בההוא רשע דפרעה דאיהו אמר (שמות ה, ב) 'לא ידעתי את ידו"ד', ופרעה חכים הוה מכל חרשיו. אלא ודאי שמא דאלהים הוה ידע, דהא כתיב (בראשית מא, לח) 'הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים

² בתפילת מנחה של שבת אומרים: "אתה אחד ושםך אחד, וכאן נחלקו גירסאות הקדמונים והמקובלים אם אומרים: ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, וזה כלשון הכתוב בדברי הימים, או ומי כעמך ישראל כלשון הכתוב בשמואל, וכבר כתב בארחות חיים (ח"א דין סדר תפילת מנחה של שבת): ושניהם נכונים כי כן מצינו אותם כעמך ישראל כתוב בשמואל ובדברי הימים כתוב כעמך ישראל. וראה מה שהאריך בזה בספר דף על הדף על חגיגה ג, ב.

בו'. ובגין דמשה לא אתא לגביה אלא בשמא עילאה דידו"ד ולא בשמא דאלהים, ודא הוא קשיא קמיה מכולא, דאיהו הוה ידע דהא שמא דא איהו שליט בארעא, ובשמא דידו"ד לא הוה ידע, ועל דא הוה קשיא קמיה שמא דא. ודא הוא דכתיב (שמות ט, יב) 'ויחזק ידו"ד את לב פרעה', דמלה דא אתקיף לביה ואקשי ליה. ועל דא משה לא אודע ליה מלה דשמא אחרא אלא שמא דידו"ד בלחודוי, ואוקמוה עכ"ל. ולפי הוהר מבואר 'ואני אקשה את לב פרעה' (שם ז, ג) לא שהקדוש ברוך הוא יעות משפט, רק היה לב פרעה מוקשה מכח 'אני', דהיינו 'אני ידו"ד', זהו 'ואני אקשה', כי לא ידע שם ידו"ד. וגם החרטומים כשהודו אמרו (שם ח, טו) 'אצבע אלהים' ולא אמרו אצבע ידו"ד. והענין, אף כשקיבל פרעה מיוסף שם אלהים, וכי הוא תקיף ויכול מאלהים אחרים, מכל מקום היה סובר הכל כמנהג נהוג ואין מלכות נוגעת בחברתה (ברכות מח ב), כדרך המלכים שבארץ שכל אחד נהוג מלכות אף שגדול וקטן ביניהם, יש מלך אדיר ויש מלך שאינו במעלה של זה. או היה סובר פרעה, אלהים הוא אדון העולם, אבל העולם סגולה בו, כקצת פילוסופים שסוברים כן הוא, שהוא מעולם, וכן העולם הוא מעולם, הוא דבק בו וסגולה בו כאור השמש מהשמש, על כן כפר ואמר 'מי ידו"ד'. ונתמלא חמה ואמר (שמות ה, ט) 'תכבד העבדה על האנשים' ועל זה אמר משה רבינו ע"ה (שם שם, כג) 'ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה', כלומר, כשהוכרתי שמך המיוחד.

והוצרך השם יתברך להראות כי הוא ידו"ד היה הוה ויהיה, והוא מחויב המציאות לבדו אין עוד, והוא היה מהווה הכל מאפס המוחלט, על כן בידו לשנות ולשדד. ונגד מה שאמר פרעה 'מי ידו"ד', אמר השם יתברך 'אני ידו"ד', רמז לדבר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני (אבות פ"א מ"ד), כדרך שאמר הלל למטה כך מאמר הקדוש ברוך הוא למעלה, אם אין אני לי, כשאין אני מראה 'אני', דהיינו 'אני ידו"ד', אז 'מי' לי, דהיינו מאמר פרעה 'מי ידו"ד'. וכשאני לעצמי, כלומר, כשאני מגלה שמי המיוחד שהוא נקרא שם העצם, זהו 'כשאני לעצמי', אז יתגלה 'מה אני', כלומר, 'מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית' (תהלים קד, כד), המורה על חידוש העולם מאין ומאפס.

ד. והנה כתיב (ראה דברים לד, יא) 'לכל האתת והמופתים אשר עשה'. הנה 'ו[ו]משה עלה אל האלהים' (שמות יט, ג), כלומר, נבואת משה היה אספקלריא המאירה (יבמות מט ב), והאיר בו שם ידו"ד, וידו"ד בעצמו ובכבודו עשה כל הנפלאות, רק עבר דרך משה מעבר בעלמא. זהו סוד 'ועברתי בארץ מצרים' (שמות יב, יב), כביכול היה עובר דרך משה, כי הוא שלוחו. כי גדול כחו של משה שנקרא 'איש האלהים' (דברים לג, א; תהלים צ, א), ואמרו במדרש (דברים רבה פ"א ס"ד) מחציו ולמטה 'איש' ומחציו ולמעלה 'האלהים'. כלומר, משה רבינו ע"ה לא היה במעלה הגדולה מתחילה שהיה אחר כך, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (שמות רבה פ"ג ס"א; פמ"ה ס"ה) בראשית נבואתו טירון היה בנבואה, ואחר כך עלה להיות נקרא אלהים. ונעשה אלהים שישפיע בו ידו"ד שהוא גדול מאלהים, וכביכול משה נעשה אלהים וכו' עבר ידו"ד. וכן פירשו קצת מפרשים (בעל המזרים) פסוק (שמות יח, א) 'וישמע יתרו [וגו'] את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו', יתרו שמע אשר עשה השם יתברך למשה 'אלהים' כמו שנאמר (שם ז, א) 'ראה נתתיך אלהים', 'ול ישראל' עשה לעם שבחר בהם מכל עם להיותן עמו.

והענין שישראל הם צבאות ה', כי מתחילת הבריאה נתאווה השם יתברך להיות שכינתו בתחתונים (בראשית רבה פ"ג ס"ט), רק שקלקלו ואז עלתה השכינה למעלה. ועתה זיכך השם יתברך את ישראל בכור הברזל במצרים, ובחר בהן להיות לו צבאו במקום צבא מרום. וזהו ענין 'על צבאתם' (שמות ו, כו), ופירש רש"י כמו 'בצבאותם'. ואילו לא קלקלו אחר כך בעגל היו תמיד צבאות ה', וכמו שיהיה לעתיד דכתיב (ויקרא כו, יב) 'והתהלכתי

בתוככם, וזהו שנאמר (תהלים פב, ו - ז) 'אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, אכן כאדם תמותון'. 'אלהים' הוא מעלת משה רבינו ע"ה שנתנו השם יתברך 'אלהים לפרעה', דהיינו שהיה מושל על שר שלו, ששר מצרים הגדול שבכל השרים. ואמר 'אלהים אתם' בלשון רבים, כי משה רבינו ע"ה כולל ששים רבוא, כי שקול הוא כנגד כל ישראל (תנחומא, בשלח י). 'ובני עליון כלכם', אתם אומה ישראל הייתם ראויים להיות בני עליון, דהיינו צבא של מעלה, ומשה רבינו ע"ה עליכם כמו אלהים על צבא מעלה. 'אכן' אתם ישראל קילקול שלכם גורם 'כאדם תמותון וכאחד השרים תפלו', כמו שהפיל הקדוש ברוך הוא השרים של מעלה בפני משה, כן אתם תפולו. ועל זה בא הרמז 'ידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' (שמות ו, ב), כלומר, 'ידבר אלהים אל משה', שדיבר אל משה שהוא יהיה 'אלהים', אבל 'אני ידו'ד', גדול ידו'ד מכל אלהים.

ועל זה יתבאר פסוק חמור בשמואל 'ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם ולשום לו שם ולעשות לכם הגדולה ונראות לארצך מפני עמך אשר פדית [לך ממצרים] גוים ואלהיו'. ונדחקו המפרשים במאוד בפירוש זה הפסוק. גם קשה מה זה 'כעמך כישראל'. עוד קשה, כאן כתיב 'הלכו' ובדברי הימים גם כן פסוק זה ושם כתיב 'הלך'. כבר כתבתי (אות ד) שמשה נעשה אלהים על כל השרים, ושם ידו'ד אשר עשה נפלאות ושינוי הטבע ושידוד המערכת עשה בעצמו ובכבודו, וכמו שאמרו בהגדה 'אני ידו'ד' אני ולא אחר. והנה כתיב (במדבר כ, מז) 'וישלח מלאך ויצאנו ממצרים', וזה משה רבינו ע"ה (ויקרא רבה פ"א ס"א), כי כביכול ההעברה במצרים כמו שנאמר (שמות יב, יב) 'ועברתי בארץ מצרים', היה המעבר דרך משה רבינו ע"ה. וזהו הענין בשלש 'תדע', בשנים מהם כתיב (שם ה, ו) 'למען תדע כי אין כידו'ד אלהינו' המורה על מציאותו יתברך, וכן כתוב (שם שם, יח) 'למען תדע כי אני ידו'ד בקרב הארץ' המורה על השגחתו יתברך. ובשלישית המורה על יכולתו 'בעבור תדע כי אין כמני בכל הארץ' (שם ט, יד), אמר לשון 'בעבור' המורה על ההעברה דרך משה. על כן כתיב (דברים לד, יא) 'לכל האתת והמופתים אשר [שלחו ה'] לעשות בארץ מצרים וגו'', ובאמת הוא יתברך עשה בעצמו ובכבודו. וזהו מעלת משה רבינו ע"ה. ומעלת ישראל היו מוכן להיותן לעם ה', כלומר, צבא שלו, ולהיות השכינה בתחתונים.

והטעם, כי התחתונים בתורתם ובמעשיהם הטובים כביכול מתקנים השם, כי העבודה צורך גבוה. וכמו שכתב הזהר (ח"ג דף קי"ג ע"א) 'ועשיתם אתם' (ויקרא כו, ג) כתיב 'ועשיתם אתם', אלא מאן דעביד פקודי (ד)אורייתא ואזיל באורחוי כביכול, עביד ליה לעילא, אמר הקדוש ברוך הוא, כאילו עשיתי. כגוונא דא 'ויעש דוד שם' (שמואל - ב ה, ג). והוא היפך הרשע שנקב את השם (עכ"ד הזהר). וכן אמרו רבותינו ז"ל (איכה רבה פ"א ס"ג) כשישראל עושין רצונו מוסיפין כח בגבורה שלמעלה כו'...

ועתה נבא לביאור הפסוק. קודם הפסוק כתיב (שמואל - ב ז, כב) 'אין כמוך ואין [אלהים] זולתך', רצה לומר 'אין כמוך' בשיווי, אף כשאתה רוצה להמציא איזה מציאות שיהיה גדול למאוד, זהו מהנמנע להמציא שיהיה כמוך, כי מאחר שאתה ממציא נמצא הוא עלול. אחר כך אמר 'ואין [אלהים] זולתך', ואלו הנמצאות שהמציא אותם יתברך ונתן להם כח וגבורה וממשלה להיות מושלים בקרב תבל, אין ממשלתם זולתך, כי ברצונך אתה נותן להם וברצונך אתה נוטל, ואם רגע אחד כמימריה לא ישפיע בהם השם יתברך הכח של הממשלה ההיא, אז הם כלא היו. אמר (שם שם, כג) 'ומי כעמך כישראל גוי אחד'. הנה לאחר שקלקל אדם ודור אנוש וכן הרבה, עלתה השכינה למרום והמלאכים היו אז עם ה' וצבאו, ועליהם אמר 'ומי כעמך', כי הם היו עם ה'. ולאחר זיכוך ישראל רצה הקדוש ברוך הוא להשרות שכינה בתחתונים ובחר לישראל לו לעם, אמר 'כישראל' כלומר, ומי כישראל. זהו 'ומי

כעמך' ומי 'כישראל' שהם 'גוי אחד' המיוחד שבארץ. 'אשר הלכו' אמר לשון רבים, ובדברי הימים אמר לשון יחיד, והכל אחד, כי ידו"ד בעצמו ובכבודו עשה הנפלאות, רק דרך ההעברה דרך משה, כתיב 'לכל האתת [והמופתים] אשר [שלחו ה'] לעשות' וגו' (דברים לד, יא). נמצאו מצד עצם הנסים הוא יתברך עושה נפלאות לבדו, וכן להיות הדרך למעבר הוא משה לבדו. על כן יצדק כשכתוב לשון יחיד 'הלך' לפדות, הן על השם יתברך הן על משה רבינו ע"ה, ויצדק גם כן לשון 'הלכו'. ויהיה איך שיהיה, תיבת 'אלהים' המוזכר בפסוק רומז למשה רבינו ע"ה שנתנו השם יתברך לאלהים. אמר [לפדות] לו לעם' כמו שפירשתי שהם יהיו צבאות השם. אמר 'ולשום לו שם' הוא כמו שכתבתי 'ויעש דוד שם', וכמו שנאמר 'ועשיתם אתם'. 'ולעשות לכם הגדולה ו(ה)נראות' קאי על הקדוש ברוך הוא ועל ישראל. ועל הקדוש ברוך הוא כבר רמזו 'ועשיתם אתם' כאלו עשאני.

ויעו"ש עוד באריכות הדברים.

העולה מן הדברים ששם 'אלהים' היינו הכוחות שהקב"ה מעביר דרכם בבריאה את שלטונו ורצונו יתברך, ושם הוי"ה הוא השולט על 'אלקים', ושם 'אלקים' ביציאת מצרים עולה על משה רבינו.

ולפי"ז מתבאר היטב הפסוק הראשון בשמואל, דכתיב ביה "אֲזִי לָנוּ מִי יִצִּילֵנוּ מִיַּד הָאֱלֹהִים הָאֲדִירִים הָאֵלֹהִה אֵלֶּה הֵם הָאֱלֹהִים הַמְּפִיִּים אֶת־מִצְרַיִם בְּכָל־מִכָּה בַּמִּדְבָּר", והיינו ממש כדברי רבי יוסף קמחי "ויאמר שהוא האלוה המכה מצרים בכל מכה במצותו ובדברו, כ"ש שיעשה עתה שהוא בעצמו בא כאן".
